

УДК 338.3

Економіка та управління національним господарством

Ковальова Ольга Михайлівна

кандидат економічних наук, доцент,

Сумський національний аграрний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4240-4498>

Kovalova Olha

Sumy National Agrarian University

РОЛЬ БДЖІЛЬНИЦТВА В ДОСЯГНЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. Постала проблема пошуку таких напрямів розвитку аграрних підприємств, які забезпечуватимуть сталий розвиток і самих підприємств, і сталий розвиток навколишніх сільських територій. В статті розглянуто позитивне та негативне значення аграрної галузі. Зроблено акцент на негативний вплив галузі на здоров'я населення. Запропоновано розвинути галузь бджільництва. Для аграрних підприємств бджільництво – це напрям диверсифікації, що здатен принести додатковий дохід. Для сільських мешканців бджільництво – це спосіб самостійно забезпечити себе робочим місцем та отримувати дохід. Бджолярам запропоновано об'єднуватися в кооперативи. Це дасть можливість здійснювати лабораторний аналіз, формувати великі партії меду і реалізовувати його за вищою ціною. Також кооператив може здійснювати фасування та переробку меду з можливим самостійним виходом на експорт. В цілому розвиток галузі бджільництва сприятиме підвищенню рівня зайнятості на сільських територіях та покращенню екологічної ситуації, що відповідає принципам сталого розвитку.

Ключові слова: аграрні підприємства, дрібні селянські господарства, сільські території, сталий розвиток, бджільництво, кооперативи.

THE ROLE OF BEEKEEPING IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND RURAL AREAS

Summary. The improvement of the economic performance of agricultural enterprises should not be accompanied by the deterioration of the quality of the environment and cause social tension among the employees of the enterprise and the population living in the surrounding area. Therefore, the problem arose of finding such directions of development of agricultural enterprises that would simultaneously contribute to the improvement of financial and economic indicators of their activity, as well as ensure the sustainable development of both the enterprises themselves and the sustainable development of the surrounding rural areas. The article examines the positive value of the agricultural sector, in particular: production of products, creation of jobs, provision of foreign exchange revenues to the state budget, the possibility of providing services of unity with nature. However, it was noted that the agricultural industry has negative consequences of its activity, in particular: the deterioration of the quality of the soil, the increase in the level of plowing, the excessive use of chemical plant protection agents leads to an increase in the level of soil pollution, the death of representatives of the fauna, as well as an increase in the level of human illness. It is proposed to restore and develop the beekeeping industry in order to reorient the activities of the agrarian industry on the principles of sustainable development. Both existing agricultural enterprises and small peasant farms can be engaged in bee breeding. For agricultural enterprises, beekeeping is a direction of diversification that can bring additional income. For rural residents, beekeeping is a way to provide themselves with a workplace and to earn from the sale of beekeeping products and the provision of pollination services to agricultural enterprises, which will be able to sell their products as organic at higher prices.

However, starting a beekeeping business requires significant investments, which are not at the disposal of small peasant farms. Therefore, they are suggested to join cooperatives. This will make it possible to carry out laboratory analysis, form large batches of honey and sell it at a higher price. The cooperative can also pack and process honey with possible independent export. In general, the development of the beekeeping industry will contribute to increasing the level of employment in rural areas and improving the ecological situation, which corresponds to the principles of sustainable development.

Keywords: agricultural enterprises, small peasant farms, rural areas, sustainable development, beekeeping, cooperatives.

JEL classification: M10, M11, M21, O13.

Постановка проблеми. Однією з основних сучасних проблем аграрного сектору є пошук напрямів розвитку суб'єктів аграрного підприємництва, що продиктовано ринковими умовами господарювання для утримання конкурентних переваг та адаптації до нестабільного зовнішнього середовища. Однак, при цьому слід пам'ятати, що економічний розвиток аграрних підприємств повинен відбуватися на засадах сталого розвитку. Тобто покращення економічних показників діяльності аграрних підприємств не повинно супроводжуватися погіршенням якості навколишнього середовища та спричиняти соціальну напругу серед працівників підприємства та населення, що мешкає на навколишній території.

Отже, постала проблема пошуку таких напрямів розвитку аграрних підприємств, які одночасно сприятимуть покращенню фінансово-економічних показників їх діяльності, а також забезпечуватимуть сталий розвиток і самих підприємств, і сталий розвиток навколишніх сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності поняття «розвиток» здійснено в працях Верби В.А. та Гребешкової О.М. [2]. Проблемі розроблення національних стратегій сталого розвитку України

присвячені праці Данилишина Б.М. та ін. [3]. Питання формування стратегій розвитку підприємств аграрного сектору розглядаються в працях Безпарточного М.Г. та ін. [1], Качали Т.М. та ін. [4]. Проблема розвитку аграрних підприємств на засадах сталого землекористування та екологічно збалансованого агрогосподарювання розглянута в праці Мішеніна Є.В. та ін. [5].

Таким чином, в наукових працях запропоновані численні напрями для забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств та сільських територій при одночасному досягненні продовольчої безпеки. Однак, на нашу думку, потребує подальших розробок питання пошуку альтернативних напрямів забезпечення сталого розвитку сільських територій та аграрних підприємств, одним з яких може стати розвиток галузі бджільництва.

Мета статті. Розглянути значення галузі бджільництва для розвитку суб'єктів аграрного підприємництва та визначити її роль в досягненні сталого розвитку як аграрних підприємств, так і сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України аграрна галузь має важливе значення, забезпечуючи виробництво продуктів харчування для людей, кормів для тварин та сировини для переробної промисловості. В структурі вітчизняного експорту значну частку має саме аграрна продукція, забезпечуючи надходження валютної виручки в країну.

Надалі роль аграрної галузі продовжуватиме зростати, як для України, так і для всього світу в цілому, оскільки очкується зростання чисельності населення. Вітчизняна аграрна галузь, маючи значний потенціал, сприятливі природно-кліматичні умови та родючі ґрунти, залишатиметься одним із лідерів експорту аграрної продукції на світових ринках.

Також аграрна галузь відіграє роль у створенні робочих місць для сільських мешканців. А також робота в сільському господарстві забезпечує взаємодію з природою, що позитивно позначається на психоемоційному стані людини. Отже, одним з напрямів розвитку аграрних підприємств може стати

освоєння послуг екотуризму, щоб міські мешканці змогли долучитися до природи. В цьому полягає соціальна функція аграрної галузі.

Екологічна функція аграрної галузі полягає у тому, що при раціональному агрогосподарюванні можна досягти підвищення родючості ґрунтів, що необхідно для потреб прийдешніх поколінь. Існування природних кормових угідь сприяє збереженню природних ландшафтів та екосистем.

Таким чином, для досягнення вказаного аграрна галузь повинна шукати напрями розвитку, що будуть базуватися на принципах сталого розвитку.

Під розвитком взагалі зазвичай розуміють якісні та незворотні зміни суб'єкта чи системи. Узагальнюючи й систематизуючи поширені в економічній та управлінській літературі підходи щодо висвітлення сутності розвитку, можемо сформулювати таке бачення розвитку аграрних підприємств чи сільських територій, як незворотний закономірний процес послідовних змін результатів чи станів аграрних підприємств при одночасному позитивному впливі їх діяльності на навколишні до них сільські території в часі і просторі на кількісно та якісно інший за попередній під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Відмітимо, що розвиток, який передбачає позитивні впливи соціально-економічної системи на навколишнє середовище та його збереження – це і є сталий розвиток.

В роботі Данилишина Б.М. та ін. наведено визначення сталого розвитку, як розвитку суспільства, що дозволяє задовольнити потреби існуючого покоління при цьому не зменшуючи можливості прийдешніх поколінь у задоволенні їхніх потреб. При цьому вчені наголошують на необхідності розробки національних стратегій сталого розвитку в кожній країні, в тому числі й в Україні [3].

На думку Безпарточного М.Г. та ін. розвиток аграрної сфери спроможний забезпечити поштовх розвитку сільських територій і підприємництва на селі, що, в свою чергу, значно поліпшить соціально-демографічну ситуацію у сільській місцевості [1].

Однак, поряд із величезним значенням, сільське господарство може завдавати шкоди навколишньому природному середовищу та негативно впливати на стан здоров'я людей. Так, надмірна розораність, недотримання сівозміни та підвищення частки інтенсивних культур у структурі посівів сприяє появі ерозії ґрунтів та зменшенню родючості ґрунтів. Надмірне внесення хімічних добрив та засобів захисту рослин сприяє забрудненню ґрунтів, вод, а також появі продуктів харчування із підвищеним вмістом шкідливих речовин, що негативно позначається на здоров'ї населення.

В праці [5] відмічено, що ігнорування еколого-економічних засад сільськогосподарського землекористування обумовлює екодеструкцію земельних ресурсів України та зменшує еколого-економічну ефективність агрогосподарювання, що поглиблює соціально-екологічні проблеми та загрожує продовольчій безпеці.

Окрім негативного впливу на земельні ресурси надмірне внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин також негативно впливає і на стан здоров'я людей. Так, в праці [8] встановлено значну позитивну кореляцію між рівнем захворюваності на онкологію та обсягом внесення мінеральних добрив. При чому позитивна залежність існує як в загальнонаціональному масштабі, так і в різних природно-кліматичних зонах України. Також зросла кількість алергічних захворювань сільських мешканців після внесення засобів захисту рослин.

Останнім часом загострилася проблема появи конфліктних ситуацій між сільським населенням та сільськогосподарськими товаровиробниками. Останні, прагнучи зекономити на витратах, зачасти використовують засоби захисту рослин, що є шкідливими не лише для бур'янів чи шкідників, а й для інших представників флори та фауни. Як наслідок, з'явилися випадки масової загибелі бджіл після обприскування сільськогосподарських культур. А дослідження про шкоду засобів захисту рослин для інших комах просто не проводилися.

Розвиток підприємницьких структур на сільських територіях виконує задачу по забезпеченню продовольчої безпеки, однак проблему зайнятості вирішує лише частково. Великі підприємства за рахунок використання сучасної техніки не потребують значних обсягів людських ресурсів, відповідно велика частина сільських мешканців залишається без роботи.

Отже, треба переорієнтувати аграрну галузь на виробництво екологічно чистої продукції з використанням ресурсоощадних технологій для збереження родючості та природного різноманіття й здоров'я населення, тобто враховувати принципи сталого розвитку.

Таким чином постала необхідність щодо управління використанням мінеральних добрив з метою зниження негативного їх впливу на ґрунти, флору та фауну, а також на здоров'я населення. При чому заходи з управління добривами, моніторингу та стимулювання їх використання мають бути розроблені на національному рівні з урахуванням соціального та екологічного аспектів використання мінеральних добрив [9].

Таким чином, підприємницьким структурам необхідно знаходити напрями для подальшого свого розвитку з урахуванням не лише економічних, інноваційних, а й екологічних вимог, а також вимог щодо вирішення соціальних проблем на селі.

Напрямами розвитку аграрних підприємств є диверсифікація в напрямку освоєння ринкової ніші [4, с.5].

Вважаємо, що сьогодні напрямом диверсифікації функціонуючого аграрного підприємства є освоєння виробництва меду.

Окрім користі для працюючих аграрних підприємств, галузь бджільництва також є одним з напрямів розвитку і дрібних підприємств та селянських господарств, оскільки сьогодні забезпечує вагомий відсоток само зайнятості сільського населення, що полегшує соціальну напругу з безробіттям на селі.

Бджільництво забезпечує отримання таких цінних продуктів харчування, як мед, віск, прополіс, перга, пилок, маточне молочко та багато інших. Вони

використовуються для харчування людей, а також в кондитерській, фармацевтичній, косметологічній та інших галузях промисловості.

При цьому слід відмітити, що значення бджільництва полягає не лише у виробництві вказаних продуктів цієї галузі. Важливе значення відіграє бджільництво для запилення ентомофільних культур. У живій природі, завдяки запиленню ентомофільних культур, медоносні бджоли є сполучною ланкою між рослинним та тваринним світом. Запилення бджолами сільськогосподарських культур, зокрема, соняшнику, ріпаку, гречки, багаторічних насаджень, овочевих насаджень у відкритому та закритому ґрунті сприяє значному підвищенню їх урожайності, що може становити понад 30%. Відповідно, зменшується потреба у мінеральних добривах, що позитивно позначається на екологічній чистоті ґрунтів та аграрної продукції.

Також важливе значення мають бджоли як індикатор якості навколишнього середовища. Аналіз зразків меду на залишки пестицидів дозволяє визначити рівень забруднення навколишнього середовища [10].

Бджільництво забезпечує вагомий внесок в економіку України. Наш український мед користується широким попитом країн Європи. Отже великий обсяг українського меду йде на експорт, забезпечуючи притік валютних надходжень у бюджет держави.

Найбільшими виробниками меду у світі є Аргентина, Канада, США, Китай та Україна. Щорічно з України експортується понад 50 тис тон меду. За підсумками 2022 року за експортом до країн ЄС Україна посідає друге місце серед країн-експортерів. Поставки меду до ЄС становлять Китай (36%), Україна (24%), Аргентина (10%), Мексика (7%), Туреччина (4%), Куба та В'єтнам (по 3% кожна країна) [7]. Навіть в умовах війни, за 9 місяців 2023 року експортовано 43 тис тон меду загальною вартістю 97,5 млн. дол. Основними імпортерами українського меду є Німеччина, Франція та Польща. За прогнозами кількість експорту меду у 2023 році буде перевищувати експорт меду у 2022 році на 5-10% [6].

Отже, галузь бджільництва займає вагоме місце в економіці України, забезпечуючи потреби внутрішнього та зовнішнього ринків у продукції бджільництва. Також бджільництво чинить позитивний вплив на навколишнє середовище, що відповідає засадам сталого розвитку.

Сьогодні виробництво меду в Україні зосереджено переважно в приватних пасіках, які утримують від 10 до 1000 бджолосімей. Також пасіки є і в аграрних підприємствах, проте переважно вони не є основним напрямом діяльності аграрних підприємств і виробництво товарного меду не є їх основною метою.

Отже, бджільництво – це стратегічно важливий напрям розвитку не лише аграрних підприємств, а й всього сільського господарства. По-перше, бджільництво забезпечуватиме цінними продуктами. По-друге, підприємств користь для аграрних полягає в тому, що при використанні запилення бджолами урожайність здатна зрости при мінімізації використання мінеральних добрив. Також така диверсифікація принесе додатковий дохід аграрним підприємствам. По-третє, користь для населення полягає в тому, що формується самозайнятість населення. Також приватні пасічники можуть надавати послуги із запилення агропідприємствам і отримувати дохід.

Слід відмітити, що започаткування діяльності з утримання бджіл потребує великих інвестицій. За нашими розрахунками для облаштування пасіки у 150 бджолосімей первинні інвестиції складуть 905520 грн. Не всі аграрні підприємства мають такі кошти, а невеликі селянські господарства найімовірніше взагалі не мають таких коштів.

Окрім початкових інвестиційних витрат на облаштування пасіки, потрібні ще й поточні витрати на її обслуговування, що формують собівартість продукції. За нашими розрахунками станом на сьогодні собівартість 1 кг меду складає 36,0-38,0 грн./кг. Ціна на мед сьогодні становить 45 грн./кг. Тобто прибуток з кілограма меду становить 7-9 грн. Рівень рентабельності 18-25%, чого недостатньо навіть для простого відтворення виробництва.

Причиною низької рентабельності є низькі закупівельні ціни на мед. Так, сьогодні в Україні роздрібна ціна у 3-4 рази перевищує закупівельну. Така ситуація склалася через блокування кордонів та, відповідно, неможливість експорту меду в країни Європи та Північної Америки. Іншою причиною низької закупівельної ціни є невелика кількість вітчизняних підприємств-переробників та фасувальників меду внаслідок чого внутрішній попит на мед є низьким. Іншою причиною низького внутрішнього попиту є недостатній рівень культури споживання меду та бджоло продуктів. Також низький рівень ціни обумовлений монополією серед фірм-експортерів меду, які платять більшу ціну лише за великі партії меду. При цьому дрібні пасічники не мають можливості впливати на ціну, оскільки неспроможні сформувати партії меду великих об'ємів. А здійснення аналізу партії меду на наявність антибіотиків дорого коштує.

В таких несприятливих умовах пасічники, особливо дрібні приватні, можуть вижити за умов підтримки держави, яка може виплачувати дотації на бджолосім'ї, забезпечити пільгове кредитування для бджолярів на придбання бджолярського реманенту тощо.

Іншим напрямом для виживання в ринкових умовах та підвищення ефективності бджільництва є об'єднання дрібних виробників меду в кооперативні об'єднання. На рис.1. запропонована модель кооперативного утворення бджолярів.

Рис. 1. Модель кооперативу бджолярів

Джерело: побудовано автором.

З рис.1 бачимо, що кожен суб'єкт отримає свої вигоди. Приватні бджолярі зможуть формувати великі партії меду, реалізовувати його за вищими цінами або без посередників самостійно реалізувати мед за кордон. Також кооператив зможе відстоювати свої інтереси перед державою та закупівельниками. Аграрне підприємство, використовуючи послугу запилення, зможе реалізовувати продукцію, як екологічну чисту за вищими цінами, а також зменшить витрати на придбання мінеральних добрив. На сільській території зменшиться безробіття, зростуть податкові надходження, покращиться екологічна ситуація та стан навколишнього середовища. При

цьому населення отримає можливість споживати якісну корисну продукцію та можливість дихати чистим незабрудненим повітрям тощо.

Таким чином, галузь бджільництва є потужним напрямом досягнення сталого розвитку аграрних підприємств та сільських територій.

Висновки. Таким чином галузь бджільництва здатна збільшити урожайність при одночасному зменшенні обсягів внесення мінеральних добрив, що обумовить покращення хімічної чистоти ґрунтів та сільськогосподарської продукції, а також забезпечить населення корисними продуктами харчування. Діяльність аграрних підприємств, приватних бджолярів та працівників кооперативу сприятиме підвищенню рівня зайнятості сільського населення та забезпечуватиме збереження природних ресурсів й покращення екологічної ситуації на навколишніх сільських територіях. Однак, реалізація вказаних напрямів можлива за сприятливої державної аграрної політики, що в умовах сучасних економічних змін виступає стимулюючим чинником розвитку діяльності аграрних підприємств та сільських територій.

Список використаних джерел:

1. Безпарточний М.Г., Березіна Л.М., Баган Н.В. Витратний складник у стратегічному розвитку аграрних підприємств. *Економіка та управління підприємствами*. 2019. Випуск № 2(70), С.57-64.
2. Вербя В.А., Гребешкова О.М. Управління розвитком компанії: теоретичні та прикладні проблеми сьогодення. *Економіка та управління*. 2009. №5. С. 40-45.
3. Данилишин Б.М., Маслюківська О.П. Розроблення національних стратегій сталого розвитку: корисний досвід для України. *Механізм регулювання економіки*. 2008. № 3 (2). С. 214–218.
4. Качала Т.М., Дармограй В.І., Чечетова-Терашвили Т.І. Методичні основи реалізації стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в

аграрній галузі регіону. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 1-6.

5. Мішенін Є.В., Дутченко О.М., Ярова І.Є. Стале землекористування у контексті забезпечення продовольчої безпеки: національні та глобальні аспекти. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. №4. С.8-14.

6. Україна заробила на експорті меду майже \$100 млн. URL : <https://kurkul.com/news/34573-ukrayina-zarobila-na-eksporti-medu-mayje-100-mln> (дата звернення 05.02.2024р.)

7. Україна посіла друге місце серед постачальників меду в ЄС за підсумками 2022 р. URL : <https://interfax.com.ua/news/economic/943355.html> (дата звернення 05.02.2024р.)

8. Mishenin Y., Koblianska I., Yarova I., Kovalova O., Bashlai S. Food security, human health, and economy: a holistic approach to sustainable regulation. *Agricultural and Resource Economics*. 2023. Vol.9. No.4. Pp.50–78.

9. Mishenin Ye.V., Koblianska I.I., Yarova I. Ye., Kovalova O.M., Klochko T.A. (2022). Operationalizing the Sustainable Fertilizer Management Global Initiative at National Level: A Conceptual Framework. *Scientific Horizons*, Vol. 3. P. 76-88.

10. Rewiev A., Erhan S., Matur, E. Мед можна використовувати як індикатор забруднення навколишнього середовища. *Аграрний вісник Причорномор'я*, 2023. №108. <https://doi.org/10.37000/abbsl.2023.108.27>

References:

1. Bezpartochny`j M.G., Berezina L.M., Bagan N.V. (2019) Vy`tratny`j skladny`k u strategichnomu rozvy`tku agrarny`x pidpry`yemstv [Cost component in the strategic development of agrarian enterprises]. *Economics and enterprise management*, vol. 2(70), pp. 57–64.

2. Verba V.A., Grebeshkova O.M. (2009) Upravlinnya rozvy`tkom kompaniyi: teorety`chni ta pry`kladni problemy` s`ogodennya [Management of company

development: theoretical and applied problems of today]. *Economics and management*, vol. 5, pp. 40-45.

3. Dany`ly`shy`n B.M., Maslyukivs`ka O.P. (2008) Rozroblennya nacional`ny`x strategij stalogo rozvy`tku: kory`sny`j dosvid dlya Ukrayiny` [Development of national sustainable development strategies: useful experience for Ukraine]. *Mechanism of economic regulation*, vol. 3(2), pp. 214–218.

4. Kachala T.M., Darmograj V.I., Chechetova-Terashvy`ly` T.I. (2020) Metody`chni osnovy` realizaciyi strategiyi rozvy`tku malogo ta seredn`ogo pidpry`yemny`cztva v agrarnij galuzi regionu [Methodological foundations of the implementation of the strategy for the development of small and medium-sized enterprises in the agrarian sector of the region]. *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi*. Series: Economics and management. vol. 31(70), no. 3. pp. 1-6.

5. Mishenin Ye.V., Dutchenko O.M., Yarova I.Ye. (2015) Stale zemlekory`stuvannya u konteksti zabezpechennya prodovol`choyi bezpeky`: nacional`ni ta global`ni aspekty` [Sustainable land use in the context of food security: national and global aspects]. *Bulletin of the Sumy National Agrarian University*. Series: Economics and management. vol. 4. pp. 8-14.

6. Ukrayina zaroby`la na eksporti medu majzhe \$100 mln [Ukraine earned almost \$100 million from the export of honey]. Available at: <https://kurkul.com/news/34573-ukrayina-zarobila-na-eksporti-medu-mayje-100-mln> (accessed 05 February 2024).

7. Ukrayina posila druge misce sered postachal`ny`kiv medu v YeS za pidsumkamy` 2022 r. [Ukraine took second place among honey suppliers in the EU according to the results of 2022]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/943355.html> (accessed 05 February 2024).

8. Mishenin Y., Koblianska I., Yarova I., Kovalova O., Bashlai S. (2023) Food security, human health, and economy: a holistic approach to sustainable regulation. *Agricultural and Resource Economics*. Vol.9. No.4. Pp.50–78.

9. Mishenin Ye.V., Koblianska I.I., Yarova I. Ye., Kovalova O.M., Klochko T.A. (2022). Operationalizing the Sustainable Fertilizer Management Global Initiative at National Level: A Conceptual Framework. *Scientific Horizons*, Vol. 3. P. 76-88.
10. Rewiev A., Erhan S., Matur, E. (2023) Med mozna vy`kory`stovuvaty` yak indy`kator zabrudnennya navkoly`shn`ogo seredovy`shha [Honey can be used as an indicator of environmental pollution]. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Coast*. Vol.108. <https://doi.org/10.37000/abbsl.2023.108.27>